

G. MICHELINI

DAR KELIOS PASTABOS APIE „NETIESIOGINĘ NUOSAKĄ“

Viename savo straipsnyje¹ bandžiau parodyti, kad lietuvių kalbos dalyviai yra neutralūs nuosakos atžvilgiu. Tai tinka ir sakiniams su vadinamąja netiesiogine nuosaka.

Tame straipsnyje pateiktą interpretaciją galima pagrįsti ir teorija, operuojančia nulinės išraiškos ženklais, kurie apima: a) sistemai priklausančius reiškinius ir b) „elipses“, paaiškinamas pagal sistemą, bet priklausančias ir nuo teksto aktualizacijos. Pirmojo (a) tipo pavyzdys yra lietuvių kalbos veiksmažodžio trečiojo asmens galūnė, antrojo (b) tipo – neišreikštas subjektas tokiuose sakiniuose, kaip *ateina*. Remdamiesi išdėstytais principais, panagrinėkime predikacinius dalyvius. Pirmiausia stabterkime prie neveikiamosios rūšies dalyvių.

Neveikiamosios rūšies dalyviai predikatiškai gali būti vartojami su verbalizatoriumi „būti“ arba be jo. Galima manyti, kad dalyviai be verbalizatoriaus yra „eliptiniai“ (bent tais atvejais, kai verbalizatoriaus pasirinkimas yra grynai fakultatyvus²).

Vis dėlto toks fakultatyvinis pasirinkimas yra tik dalinis. Neveikiamosios rūšies dalyvių be verbalizatoriaus vartojimas būdingesnis tiems tekstams, kur kalbantysis nori atsiriboti nuo modalinių vertinimų dėl to, kad negarantuoja savo pasakojimo tikrumo ar net juo abejoja, arba dėl to, kad modalinis vertinimas nėra būtinas, nes šiuo atveju svarbus ne ryšys tarp kalbančiojo ir papasakotų įvykių pasaulių³, o greičiausiai tam tikri jausmai, kuriuos minėti įvykiai sukelia kalbančiajam, pavyzdžiui, nusistebėjimas ir kiti, dažnai signalizuojami intonacinėmis priemonėmis⁴. Šio tipo atvejais manant, kad dalyviai yra neutralūs nuosakos atžvilgiu, būtų gali-

¹ Žr. Michellini G. „Netiesioginė nuosaka“ kaip teksto reiškinys ir jos vartojimas lietuvių tautosakoje. – *Baltistica*, 1982, t. 18 (2), p. 158 t. t.

² Apskritai, net ir tada tas pasirinkimas gali būti susijęs su elementais, priklausančiais nuo konteksto, pavyzdžiui, su tematiškumu informacijos, pateikiamos verbalizatoriumi.

³ Čia ir toliau vartojama šiuolaikinės modalinės logikos terminologija.

⁴ Šie atvejai priklauso V. Ambrazo klasifikacijos trečiajam skyriui, žr. Ambrazas V. Netiesioginės nuosakos (modus relativus) paplitimas ir kilmės problema. – Kn.: Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai: Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1977, t. 17, p. 10.

ma pagal anksčiau išdėstytus principus suponuoti a tipo nulinės išraiškos ženklą, turinčio atpasakojamąją, dubitatyvinę ir admiratyvinę funkcijas, buvimą. Toks ženklas tada būtų kalbos sistemos (pranc. *langue*) vienetas su ribota distribucija: jis gali būti vartojamas predikatiškai ir jungtis sintagmoje su dalyviais. Kadangi, kaip sakyta, pasitaiko atveju, kur nulinė išraiška yra tolygi „būti“ elipsei, vadina- si, negalima be konteksto nustatyti, ar tekste yra a ar b tipo reiškinys. Tas pats pa- sakytina ir apie veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvius. Tik veikiamosios rūšies esamojo ir būtojo dažninio laiko dalyviams yra iš esmės galimà viena inter- pretacija, t. y. a tipo neeliptinė. Bet ir šiuo atveju dėl struktūrinio pobūdžio prie- žasčių atpasakojamąją, dubitatyvinę ir admiratyvinę funkcijas galima sieti ne su dalyviais, o su nulinės išraiškos ženklais. Modalinė funkcija būdinga dalyviams arba padalyviams tik tada, kai sistemoje jie „nebėra tokie“, t. y., kai jie funkcionuo- ja vien predikatiškai, greičiausiai tik su minėtomis trimis funkcijomis. Tokio tipo pavyzdys yra latvių kalbos priesaga-galūnė *-šot*⁵; *-ot* predikatinės vartosenos at- veju jau reikia operuoti nulinės išraiškos ženklu, nes *-ot* vartojama ir nepredika- tiškai⁶.

Tokie samprotavimai remia hipotezę, išdėstytą minėtame mano straipsnyje, kad lietuvių kalbos dalyviams nebūdinga jokia modalinė funkcija. Kaip matyti, tokio pobūdžio funkcijas galima skirti nulinės išraiškos ženklu, sintagmoje pri- sišliejantiems prie dalyvių.

Čia nagrinėjami reiškiniai turinio plane turi tam tikrų analogijų su konstrukci- ja *kad+tariamoji nuosaka*, galinčia manifestuoti funkciją, tapačią liepiamosios nuosakos pirminei funkcijai⁷. Šiuo atveju tariamoji nuosaka turi tik savo įprasti- nę semantinę funkciją, t. y. liečia neaktualiojo pasaulio, skiriančio save nuo aktua- liojo, įvykius, o liepiamajai nuosakai būdingas semantinis komponentas (t. y. tas, dėl kurio reikalaujama iš tam tikro žmogaus ar žmonių grupės įgyvendinti įvykius) signalizuojamas intonacija ir leksema *kad*. Teoriškai toks semantinis komponen- tas galėtų būti signalizuojamas ir vien intonacija, kaip antai, lotynų kalboje vadi- namasis konjunktyvas hortatyvas⁸. Jeigu tokia morfologinė klasė, kaip lietuvių kalbos tariamoji nuosaka, dėl semantinio susiaurėjimo būtų vartojama (be *kad*) vien liepimą reiškiančiuose sakiniuose, tada, aišku, ji pati signalizuotų visą liepia- majai nuosakai būdingą sudėtingą semantiką. Dėl to liepimui būdinga intonacija

⁵ Žr. Kabelka J. Latvių kalba. — V., 1975, p. 155; Mūsdienu latviešu literārās valodas gra- matika. — Rīgā, 1959, t. 1, p. 656.

⁶ Žr. Mūsdienu ... gramatika, p. 661—663.

⁷ Žr. Paulauskienė A. Gramatinės lietuvių kalbos veiksmazodžio kategorijos. — V., 1979, p. 151.

⁸ Žr. Ernout A., Thomas F. Syntaxe latine. — Paris, 1953, p. 231; Hofmann J., Szan- tyr A. Lateinische Syntax und Stilistik. — München, 1965, p. 335—336.

taptų paprastu lydimuoju šios morfologinės klasės elementu. Šitokią interpretaciją patvirtina „konjunktyvo-optatyvo“ semantikos evoliucija latvių kalboje ir slavų kalbose⁹: ši morfologinė klasė dabar vartojama vien liepimo signalizavimui ir dėl to laikoma liepiamąja nuosaka.

Šitaip samprotaujant atsižvelgiama į daugialygmeniškumą teksto, kuris yra, pirma, paviršinis makro ženklas, alternatyvus (sistemoje) kitiems sinonimiškiems makro ženkams, antra – universali giliosios struktūros semantinė reprezentacija: išreikštų (paviršiaus) tekstų ženklai atspindi ir signalizuoja tam tikras giliosios struktūros reikšmės dalis. Tai, ko nesignalizuoja išreikšti ženklai, paaiškinama operuojant tiek a, tiek b tipo nulinės išraiškos ženklais*.

⁹ Žr. Meillet A., Vaillant A. *Le slave commun*. – Paris, 1934, p. 329 t. t.

* Esu dėkingas filol. kand. B. Stundžiai, padėjusiam parengti šį straipsnį.